

galmazók, és a javakat, értékeket felhasználók – együttműködése, társulása.

A gazdálkodók nagyon is jól tudják, hogy a mezőgazdaság földhöz, természetéhez kötöttsége azt jelenti, hogy – szemben más gazdasági ágakkal – a mezőgazdaság regionális karakterű. Ez természetesen érvényes a természetre (ökológia), az emberi együttélésre (közigazgatás, településfejlesztés), és a gazdálkodásra – vagyis a tájra, mint ezek egységére. Ezenkívül a mezőgazdaság részben önellátásra van utalva, és az iparosításnak is korlátokat kell szabnunk, ha egészséges élelmiszereket akarunk fogyasztani.

A nyugati gazdaságpolitika nincs tekintettel a mezőgazdaság sajátosságára; a protekcionizmust a legnagyobb ellenségének tekinti. A protekció pedig védelmet jelent, és a régióknak – mint minden élő organizmusnak – védelemre van szükségük, hogy fejlődni tudjanak.

Jövőbeni sorsunk Kelet-Európában nagy mértékben függ attól, vajon felismerjük-e azokat a tendenciákat, amelyek a világgazdasági integrációt gazdasági hatalmi érdekcsoportok szolgálatába akarják állítani, meg tudjuk-e akadályozni, hogy a liberális agrárpolitika ezeket a törekvéseket kiszolgálja.

A konferencia feladata lehet, hogy segítse ennek megértését, és a cselekvéshez szükséges bátorság megteremtését.

KAMPIS MIKLÓS SZABADSÁG ÉS SZABÁLYOZÁS

A mai előadás alap gondolata úgy született, hogy közös munkát végeztünk a Pagonnyal, és a munka kapcsán felmerült bennem egy probléma, egy megoldhatatlan probléma. Ennélfogva most nem tehetek mást, mint hogy idecipelem elibétek ezeket a gondolatokat azzal a reménnyel, hogy közületek valaki esetleg ezt a problémát majd valaha meg tudja oldani.

Az előadás egy idézettel kezdődik:

*En rajtam jutsz a kinnal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.*

*Nagy Alkotóm vezette az igazság;
Isten Hatalma emelt égi kénnyel,
az ő Szeretet és a fő Okosság.*

*En nem vagyok egykoru semmi lénnel,
csupán örökkel; s én örökkön állok.
Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!*

Ez a pokol kapujának a felirata Dante szerint. Itt állunk a kapu előtt; én megpróbálom a társaságot ezen a kapun átvezetni.

Akik hallottak már engem, tudják, hogy az előadás három részből fog állni.

Az első rész egy hangulati felvezetés. Ehhez hét emlékképet mondok el, amelyek az elmúlt években történtek velem.

Az első kép: egy Boeing fedélzetén vagyunk kora hajnalban; kinézünk az ablakon és látunk egy furcsa napfelkeltét. Normális körülmények között ilyen nem lehet látni. Máskor egy bonyolult horizontot látunk, elég magasan; hegyek között kel fel a Nap. Mikor az ember ezt tízezer méter magasból nézi, a horizont rettenetesen messze van és lapos. Halvány derengés kezdődik, melynek közepe van. Aki ezt látja, azonnal a közepére figyel. Az egyre fényesebb, pontoszerűbb lesz, egyre jobban lehet látni, hogy ott kel fel majd a Nap. Ez be is következik, tévedhetetlen biztonsággal.

A második kép egy konkrét helyhez, Krétához kötődik, Phaisztoszról. A rommező körül egy kör alakú ciprusligetet ültettek a derék görögök. Ha az ember leül a rommező közepére, ez a liget elkezd énekelni. Ugyanis tele van kabócákkal; ezek üdvözlik a Napot, harsog az egész. Fantasztikus élmény, hajnalban mentünk oda, nem értettem; miért ültették a ligetet a romok közé, amíg fel nem kelt a Nap és a kabócák el nem kezdtek zenélni. A cipruserdő hangja a második kép.

A harmadik egy hajó fedélzete a Földközi-tenger közepén. Egy alkonyatot figyeltünk meg; ketten voltunk a fiammal a fedélzeten, a többiek tévét néztek. Fordított élménye annak, amit a repülőről elmondtam. A láthatáron éles kontúrral süllyedt el a Nap. Az a fajta derengés, amelyről az előbb beszéltem, fordítva, vörösés árnyalattal játszódtott le.

A negyedik kép sokkal prózaibb. Kirostáltam a nehéz szavakat, amelyeket az ember olyan szívesen alkalmaz egy ilyen előadás alatt. A lakás, ahol lakom, forgalmas út mellett van. Éppen, amikor a kabócák zümmögését idéztem fel, két kamion és egy autóbusz jelent meg az ablakom alatt; ez volt a muzsika, miközben a kabócákról akartam értekezni.

Az ötödik kép Egyiptomból származik. A régi egyiptomiaknak a napisten nevére három kifejezésük volt: Heper, Atum és Ré. A Felkelő, a Lenyugvó és a Ragyogó Nap. Nem véletlen, prózaian is meg lehet magyarázni. Ez a Ré, ez egy gyilkos valami. Minimum 40 fok van árnyékban. A Ré alatt létezni – az borzalmas élmény. Elmondhatatlanul nagy hatalom, amit sugároz.

A hatodik, hogy itt ülünk. Be kell vallanom, hogy másként képzeltem el. Úgy, hogy rakunk egy nagy tüzet és körülüljük. Arra kértem volna az embereket, hogy maradjunk csöndben, hogy meghalljuk a tücsök hangját.

A hetedik furcsa, se nem fény, se nem hang, hanem nyugalom. Kréta szigetén a kis szállodának az erkélyéről pontosan le lehetett látni a régi kikötőbe. A 15. században velenceiek építették, nyilván hadikikötő volt. Mögötte a láthatárig csodálatosan nyugodt, kék tenger. Ahogy Plinius írja: ekkor szállt meg *a nyári tenger kék színű békéje*. Ez a hetedik kép. A képeket próbáljátok magatokban megőrizni.

A második rész kezdeteként ismét verset mondok; az egészből csak néhány versszakot:

Weöres Sándor: Le journal

Kanca futott az udvaron
egy cédrus öltött a szemébe
mindkettő szűz phaenomenon
„Jelkes lelkem kinek a képe”

ó bár tudnék lóul dalolni
zablát kantárt rám Múzsá fonna
abraham hymni odi psalmi
nyeregbe Orpheus pattanna

emelkednék napvilágba
hullnék holdharmatha le
édes gyümölcseal tele
csontváram hieroglifája

sok anthropoid mennylakó
lóságomtól tisztulna lóvá
s Xenophanés hite lóvá
ha énekelnék én a ló

rossz üst a majom feje
benne égi szikra pattan
s hamuvá hull az agyagban
mire kép lesz és zene

Helena bátyjai az égen hellén
le nem köpíthető messzi láng
nemzőgőrcsöd mennyei fényben
ennyid van domestique orang

kezdednek minden alkotása
egy ránc csak Diotima leplén
s ha ujjá igazítja keblén
innen van némi ragyogása

ha olykor felkelek korán
nézek gyomorva kézve lábva
szerelemes Garufáliám
szerelemes Garufáliába

nézlek ó Garufália
te vagy lényem tükörfala
saját pofámat látom végül
minden azonosságba békül

verssorok közti résbe fér
angyalok és próféták népe
minden betűnél többet ér
a papír pírén maradt része

legszebb alkotás a séta
bár a földön nem hagy jelet
ám a piramis rossz tréfa
teng perenyi ezeréveket

szem héber látomás
egymást pocskéul elrontotta,
meny-gyümölcs és pokol-fojtás
lett paradicsomos rántotta

Engem nem egy gondolat bántott, mint Petőfit, hanem hét.

Az első gondolat Arisztotelészről származik. A Topos, a térbeli hely, valami szörnyű, valami rettentő dolog, amit nehéz is megragadni. Ezt Arisztotelész a *Fizika* című munkájában írja. Az ember a helyet semlegesnek véli, miért beszél Arisztotelész rettenetesről? Nem valószínű, hogy tévedett. Sokkal valószínűbb, hogy mi tévedünk, amikor semlegesnek gondoljuk. Nem vagyunk voltaképp jelen ezeken a helyeken, mert ha ott lennénk, mi is éreznénk a hely rettentő voltát. Itt Taliándörögdőn is. Herakleitoszról mesélik, hogy meglátogatta néhány ember, akik a híres filozófussal akartak beszélni. Amikor beléptek az udvarába, látták, hogy a híres filozófus egy kemencénél melengeti magát. Meghökkenetek, annyira prózai volt a jelenet, de akkor Herakleitosz hozzájuk fordult és azt mondta, nyugodjatok meg, itt is jelen vannak az istenek. Valószínűleg az a hely, ahol az istenek jelen vannak, az az a rettentő hely, amelyet olyan nehéz megfogni. De Herakleitosztól tudjuk, hogy minden hely ilyen. Ez nyugtalanít engem.

A következő gondolat magáról a térről szól. Martin Heideggert hívom segítségül, aki nagyon érdekes módon ragadja meg a tér mibenlétét. „Hogyan találhatjuk meg azt, ami a térnek a sajátja?” Itt van egy kis segítség, azt mondja, hogy „Próbáljunk meg a nyelv segítségével eligazodni ebben. Miről beszél a nyelv a tér szóban? A térnyerésről, a szabaddá tételről.” A dolognak az a lényege, hogy a teret, amely statikus fogalom, Heidegger elkezd dinamikusvá varázsolni, tehát azt mondja, hogy növekedés, tágulás az eredet, dinamikus faktora van tulajdonképpen. „A térnyerés hozza el az ember letelepülése, lakozása számára a szabadságot, a nyíltságot.” „A tér a helyek szabaddá tétele, ahol a lakozó ember sorsa, az otthon üdve vagy az üdvöt nélkülöző ott-

hontalanság vagy akár a kettővel szembeni közömbösség irányába fordulhat.” Tehát három: az otthon, az otthontalanság és a közömbösség. Nagyképűségnek látszik, de megpróbálok Heideggernek segíteni. Ugyanis van nekünk egy Tamási Áronunk, akit Heidegger természetesen nem ismer. Ő azt mondja: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A tér a második számú probléma, amivel itt küszködöm, ami annál is szemtelenebb dolog, mert az építészet a terek művészete, úgy gondolom, nekünk, építészeknek nem ártana ha tudnánk, hogy miről is van szó.

Két olyan gondolatot próbálok most megfogalmazni a saját szavaimmal, amit szintén Heidegger vet föl a *Lét és idő* című munkájában. Ez nem idézet lesz, hanem azt mutatja, hogy én mit értettem belőle. Azt mondja, hogy létezni, azaz egzisztálni annyit tesz, mint *időben* létezni. A létezés, magát az emberi egzisztenciát úgy definiálja, mint az időben levést. Jelenlétként definiálja, azt mondja, létezni annyit, mint jelen lenni, otthonra lenni, lakozni, művelni, építeni. A lét maga nem valami statikus dolog, az dinamikus. Egy készséggel függ össze. A jelenlétben jelenidő és állandóság van. Tartam van. Az emberi létet az időben levéssel azonosítja; aki nincs jelen, nem létezik.

A következő gondolat az idő definíciója. Heidegger szerint az idő a lét igazságának a neve. Ezt nehéz megérteni. A mi számunkra e szavak már nem jelentenek semmit. Gondoljunk el egy emberi elmét, aki megpróbál megragadni egy fogalmat, s ha megragadta, nevet ad neki. Gondoljunk a derék egyiptomiakra, akik egyszerre ragadták meg a fenomént és a nevet és ebből hieroglifákat készítettek. Ennek a problémának a megértéséhez mindent el kéne takarítani a fejből, valami sötét dologgal kellene szembeállni és megpróbálni megnevezni. A név a mi fogalomrendszerünkben statikus, egynemű, közömbös valami. Csakhogy miközben az idő definíciójáról van szó, érezzük, hogy a jelenlét élménye dinamikus, teljességgel teli, felkavaró.

Visszatérek a térhez, a tér problémájának más aspektusához. „Az elhelyezés egyszer csak megenged valamit a térnyerés után. Működni engedi a nyíltságot, amely hagyja a jelenlévő dolgok feltűnését, amiben az emberi otthon létezik. A hely mindenkor egy tájékat nyit meg, miközben a dolgokat, mint összetartozókat, egybegyűjti. A tájék szó ősi alakja (Gegnet = Gegend) szabad távlatot jelent. Ennek folytán a nyíltság, tágasság arra szorítkozik, hogy hagyjon minden dolgot kiömleni önnön nyugvásából. Meg kellene tanulnunk felismerni, hogy maguk a dolgok a helyek, s nemcsak oda tartoznak egy helyhez. Éppen hogy egy tájék helyeinek működéséből bontakozik ki a tér.” Ez Heidegger további elemzése, amely a térfogalom kitágítását, tájjá, tájékká emelését eredményezi.

Mivel tájtervezési-ökológiai konferencián vagyunk, engedjék meg, hogy a táj-tájék-hely térproblémájához Heidegger egy szép esszéjét csatoljam, amely a földútról szól, s elképesztően precíz, pontos és aktuális.

„A kastély udvarának kapujától Ehnried felé tart. A kastélypark vén hársfái a fal fölött tekintenek utána, amint hűsvét idején a sarjados vetés és az ébredő rét között világosan fénylik, vagy amint karácsonykor, hófúvás közben a legközelebbi domb mögött eltűnik. Az útmenti feszülettel az erdő felé fordul. Az erdő szegélye mentén haladva egy sudár tölgyet köszönt A fa alatt egy durván ácsolt pad áll. Nagy

gondolkodók egyik vagy másik írása hevert rajta időnként, melyeket az ifjúkor kezdeti járatlansága igyekezett megfejteni. Ha rejtélyek feszültek egymásnak, és senmilyen kiút sem mutatkozott, segítségre sietett a földút, csendben vezetve a lábukat a kanyargós ösvényen a kopár földek tágasságán át.

A gondolkodás ugyanezekben az írásokban vagy a saját kísérleteknél olykor-olykor azon az ösvényen halad, melyet a földút húz a mezőn keresztül. Ez olyan közelségben marad a gondolkodó lépéséhez, akár a földművéséhez, aki kora reggel kaszálni indul.

Az évek múlásával az útmenti tölgy mind gyakrabban idézi az emlékezetbe az ifjú játékokat és az első választást. Ha azokban az időkben az erdő mélyén egy tölgy a fejsze csapásai alatt a földre rogyott, az apa hamarosan fölkerelkedett, hogy a bokrokon és napsütötte írtásokon át összeszedje tulajdonrészét műhelye számára. Itt foglalatostkodott ráérősen a toronyóra és a harang melletti szolgálatának szünetében, melyek mindketten sajátos viszonyt tartanak fenn az idővel és az időbeliséggel.

A gyerekek a tölgyfakéregből hajókat faragtak, melyek aztán evezőspaddal és kormányval felszerelve a Metten-patakban vagy az iskolai kút medencéjében úsztak. A játék során a hajók világszertei útjai még könnyen célhoz értek és újból visszatértek a parthoz. Az ilyen utak álomszerűsége az egykoron még alig látható ragyogásban rejtekezett, mely minden dolgot bevont. A dolgok birodalmát az anya szeme és keze határolta körül. Úgy tűnt, mintha az ő kimondatlan gondja őrizné ezt a világot. A játék ama útjai még semmit sem tudtak azokról a vándorlásokról, amelyeknél minden part elmarad. Eközben a tölgyfa keménysége és illata mind észlelhetőbben kezdett beszélni arról a lassúságról és állandóságról, amivel a fa növekszik. Maga a tölgy mondta, hogy egyedül ilyen növekedésben alapozódik meg az, ami tartós és gyümölcsöző; hogy növekedni annyit tesz: megnyitni az égbolt tágasságának és ugyanakkor a föld sötétjébe gyökerezni; hogy minden tenyészet csak akkor gyarapodik, ha az ember megfelel a tágas és elvárásainak és ugyanakkor megmarad a hordozó föld oltalmában.

Még mindig ezt mondja a tölgy a földútnak, mely ősi nyugalommal halad el mellette. Ami az út körül a létezéséhez tartozik, azt begyűjti, és felkinálja a sajátját annak, aki rajta halad. Ugyanazon a szántóföldek és legelők kísérik a földút évszakonként más és más közelségben. Ha az Alpok vonulata az erdők felett az alkonyatba süllyed, ha ott, ahol a földút a domb hátán lebukik, a pacsirta egy nyári reggelen felrebben, ha ama táj felől, ahol az anya szülőfaluja fekszik, a keleti szél átsüvit, ha egy favágó éjszakára rőzsenyalábját a tűzrakáshoz hordja, ha a természettel megrakott szekér a földút bordái között hazafelé dülöngél, ha a gyermekek a rét szegélyén az első kankalinokat szedik, ha a köd naphosszat teregeti homályát és súlyát a mező fölött, mindig és mindenfelől körülveszi a földutat annak biztatása, ami Ugyanaz.

Az egyszerű megőrzi a maradandókat és nagyokat a rejtélyét. Közvetlenül betér az emberekhez, és mégis hosszantartó gyarapodást igényel. A mindig Ugyanannak a láthatatlanságába rejti áldásosságát. Minden növekvő dolog tágassága, mely a földút körül időzik, világot adományoz. Csak ami a világ nyelvében kimondatlanul maradt, abban Isten az Isten, ahogy azt a betű és az eleven élet egykori mestere, Eckhart mondta.

A földút biztatása azonban csak addig szól, amíg vannak emberek, akik levegőjébe beleszületvén, őt hallani képesek. Ők meghallói eredetüknek, de nem szolgálják a mesterkedéseknek. Az ember hasztalan próbálja tervei által a földgolyót rendszerbe foglalni, ha nem rendeli alá magát a földút biztatásának. Az a veszély fenyeget, hogy a ma élő emberek mind nehezebben hallják meg a beszédét. Már csak a készülékek lármája jut el felükkig, amit majdhogynem Isten hangjának tartanak. Így válik az ember szétszórta és úttalanná. A szétszórtak számára az egyszerű egyhangúnak tűnik. Az egyhangú untat. Az egykedvűek már csak a közömböst találják. Az egyszerű elmenekül; csendes ereje kimerült.

Egyre csökken azoknak a száma, akik az egyszerűt még megszerzett javuként ismerik. Am e kevesek lesznek mindenütt a maradandók. Csak őt képesek a földút szelid hatalmánál fogva túlélni az atomenergia óriási erejét, mely az emberi számítást mesterségesen kisajátította magának és azt a tulajdonképpeni cselekvés béklyójává tette.

A földút biztatása egy olyan lelkiületet ébreszt, mely szereti a szabadságot, és a megfelelő helyen még a szomorúságból is átlendül egy végső derűbe. A derű ellenáll a pusztta munkában rejlő megtévesztésnek, amely ha csak önmagáért végzik, egyedül a semmit állítja elő.

A földút évszakonként változó levegőjében gyarapszik a bölcs derű, melynek arcuaita gyakorta búskomornak tűnik. Ez a derűs bölcsesség a kedély. Ezt senki sem szeresheti meg, aki nem rendelkezik vele. Akinek van, az a földúttól kapta. A földút ösvényén találkozik a téli vihar és az aratás napja, itt talál egymásra a tavasz élénk izgatottsága és az ősz elhagyatott pusztulása, itt pillantja meg egymást az ifjúság játékosága és az öregkor érettsége. De egyetlen harmóniában, melynek visszhangját a földút hallgatagon oda és vissza hordja, minden derűvel itatódik át.

A bölcs derű kapu ahhoz, ami örökkévaló. Ajtaja azon a pánton forog, amelyet egykor a jelenvaló lét titkaiból egy rátermett kovácsnál kovácsoltak ki.

Ehnriedtől visszafordul az út a kastély udvarának kapuja felé. Keskeny szalagja átvezet az utolsó dombon, s a lapályon keresztüljutva jut egészen a városfalig. Tompán fénylik a csillagok világánál. A kastély mögött a Szent Márton templom tornya magasodik. Lassan, szinte tétovázva üt el a tizenegy óraütés az éjszakában. Az öreg harang, melynek kötelein gyakran forrora dörzsölődtek a gyermeki kezek, remeg a kalapács ütése alatt, melynek furcsa-komor kinézetét senki sem felejtheti.

Az utolsó ütéssel a csend még csendesebbé válik. Elér mindazokhoz, akik két világháború során időnek előtte áldozattá lettek. Az egyszerű még egyszerűbbé vált. A mindig Ugyanaz megütöztet és felold. A földút biztatása most teljesen világos. A lélek szól? A világ szól? Az Isten szól?

Minden ezt mondja: lemondani abba, ami Ugyanaz. A lemondás nem vesz el. A lemondás ad. A lemondás az egyszerű kimeríthetetlen erejét adja. A biztatás otthonossá tesz egy hosszantartó eredetben.

Most érkezünk el az előadás központi kérdéséhez, a problémához, amely a közös munka alatt merült fel bennem, s aminek sem téri, sem időbeli jellege nincs. Ez a törvényszerűség és a szabadság problémája. Tudjuk, hogy az időszak, amelyben élünk, az emberi szabadság kora. Közel

100 évvel ezelőtt született meg az a könyv, amiből tanulunk, – Rudolf Steiner: *A szabadság filozófiája* – tudjuk, hogy amikor korszakot említünk, 4-500 évről van szó. Miközben ezt tudjuk és próbáljuk megragadni, azt tapasztaljuk, hogy a körülöttünk lévő világ egyre inkább a törvény világa. A jelenség úgy fest, hogy mondjuk a szabadság filozófiájáról tartok előadást, és utána egy szabályozási előírást alkotok egy városrendezési tervhez. Ez vagy vakság, vagy skizofrénia. Láttam magamat munka közben. Szinte láttam az emberi lélek megkeményedését, ami eközben óhatatlanul bekövetkezik. Nyilvánvaló, hogy egyik felünkkel igyekszünk megragadni a szabadság birodalmát és csak másik felünkkel csinálunk szabályokat. Arról van szó, hogy mi magunk is erőfeszítéseket kellene tegyünk abban az irányban, hogy megteremtjük a magunk szabadságát. De eközben törvényeket csinálunk! Ez azt jelenti, hogy voltaképpen nem tudunk minden energiát a saját szabadságunk megragadására fordítani. Miközben magunk is ellentmondásokkal küszködünk, a szabályokat persze mások számára teremtjük, de ezáltal magunkat is szabályok közé szorítjuk. Munkánk során mások által meghatározott szabályokat követünk és az embereket is ezek követésére készítjük. Ez tehát egy átmeneti állapot, amely küzdelem. Aggódásomat fejezem ki a harc kimenetelével kapcsolatban. A dolog nem olyan egyszerű, hogy vesszen a törvény, éljen a szabadság: mert ugye előbb meg kéne vizsgálnunk, mi a törvény, mi a szabadság. De ez hosszú lenne; csak tömören, aforisztikusan utalok rá.

A törvény Mózes által vagyon. A törvénynek mindig szakrális eredete és tartalma van. Amelyiknek nincs, az nem törvény. Nem tudjuk, mi az, úgy néz ki, mint törvény, de nem az. Valaki beszél belőle, de nem az, aki Mózesnek a Sínai hegyen beszélt.

A szabadság nem azt jelenti, hogy azt csinálhatok, amit akarok. A szabadság nem statikus állapot. A szabadság nem létezik. Azt nekünk meg kell teremtenünk. Ez az emberi létezés gyermeke. Ha nem teremődik meg, nem lesz. Ezért aggódom, természetesen.

Most itt be kell iktatni egy idézetet *A szabadság filozófiája* című munkából, annak is a második feléből, ahol Steiner igen pontosan kifejti ezt a kérdést.

Sokan lesznek majd, akik azt mondják: a szabad ember itt vázolt fogalma csak ábránd, amely nem valósult meg sehol. Nekünk azonban valóságos emberekkel van dolgunk, akiknél erkölcsiséget csak akkor remélhetünk, ha erkölcsi törvényeknek engedelmeskednek, ha erkölcsi missziójukat kötelességüknek tartják, és nem követik szabadon hajlamukat és azt, amit szeretnek. Ezt egyáltalán nem vonom kétségbe. Ahhoz valának kellene lennem. De ha ez a végső igazság, akkor hagyjunk fel minden erkölcsi képmutatással és mondjuk ki egyszerűen: az embert mindaddig, amíg nem szabad, cselekvéséhez kényszeríteni kell. Hogy azután a szabadság-nélküliségben a kényszerszert fizikai eszközök jelentik-e, vagy erkölcsi törvények, hogy azért nem szabad-e az ember, mert mértéktelen nemi ösztönét követi, vagy azért, mert a konvencionális erkölcsiség béklyóit viseli magán, az bizonyos szempontból egészen mindegy. Viszont ne állítsuk, hogy az ilyen ember jogosan nevezi sajátjának azt a cselekedetét, amelyre valamilyen külső erő kényszeríti. A kényszer által létrehozott rendből azonban kiemelkednek azok az emberek, azok a szabad szellemek, akik a szokások, kényszerítő törvé-

nyek, vallásgyakorlás stb. tömkelegében megtalálják önmagukat. Ezek szabadok, amennyiben csak önmagukat követik; nem szabadok, amennyiben alávetik magukat valaminek. Ki mondhatja közülünk magáról, hogy minden cselekvésében igazán szabad? De mindnyájunkban lakik egy mélyebb lény is, akiben a szabad ember megnyilatkozik.

Életünk a szabad és nem szabad cselekedetek láncolata. Az ember fogalmát azonban nem gondolhatjuk végig anélkül, hogy ne jutnánk el a szabad szellemhez, mint az emberi minőség legtisztább kifejeződéséhez. Igazán emberek csak annyiban vagyunk, amennyiben szabadok vagyunk.

Aki képtelen arra; hogy az erkölcsi eszméket intuíció révén hozza létre, annak másoktól kell azokat kapnia. Amennyiben az ember erkölcsi princípiumait kívülről kapja, valóban nem szabad. De a monizmus az észlelet mellett ugyanolyan jelentőséget tulajdonít az eszmének is. Az eszme azonban megjelenhet az emberi individuumban. És ha az ember ezt az eszmei indítékot követi, szabadnak érzi magát. A monizmus azonban a pusztán következtető metafizika minden jogosultságát tagadja, következtésképpen tagadja a cselekvésnek az úgynevezett magánvaló létező-től származó indítékait is. Monista felfogás szerint az ember nem szabadon cselekszik, ha valamilyen észlelhető külső kényszernek engedelmeskedik, szabadon cselekszik, ha csak saját magának engedelmeskedik. Valamilyen nemtudatos, az észlelet és a fogalom mögött rejtőző kényszerszert a monizmus nem ismerhet el. Ha valaki embertársa cselekvéséről azt állítja, hogy azt nem szabadon hajtotta végre, akkor ki kell mutatnia, hogy az észleleti világon belül lévő valamilyen dolog, ember vagy intézmény készítette az illetőt a cselekvésre, ha azonban a cselekvést nem szabadnak állító valaki a fizikai és szellemi valóság világán kívüli okokra hivatkozik, ezt a monizmus nem tudja elfogadni.

A monista felfogás szerint az ember részben nem szabadon, részben szabadon cselekszik. Az észleletek világában mint nem szabad lény létezik, és megvalósítja magában a szabad szellemet.

Ennek az idézetnek a tartalmáról beszéltem én, és próbáltam értelmezni ezt úgy, ahogy ezt mi valóságosan, tervezési munkánk közben átéljük. Problémaként, vívódásként, saját belső lényünk megteremtéséért folytatott küzdelemtént éljük meg, s élek a gyanúperrel, hogy a mások által ránk kényszerített szabályok sem az intuíció termékei. És mert mi magyarok rá szoktunk tenni egy-két lapáttal az általános borúlátásra, így nehéz helyzet előtt állunk, a feladat számomra megoldhatatlan. Igyekeztem viszont olyan pontosan megfogalmazni, ahogy csak tudtam.

Az utolsó rész a pokoljárás helyett a felemelkedés lehetőségéről próbál szólni.

Hét garádics, hét képzelgés következik, amelyek megoldást nem, de feladatot és értelmezést nyújthatnak.

Ady versének egy részét idézem bevezetésképpen:

*Ha ki király, sorsának a királya
Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja
Hogy tempóz Arany, s Petőfi hogy istenüi.*

Hét tudatállapot a hét garádics. Az ember felnőttkori tudatállapotát kemény munkával éri el, 10-12, az iskolában

töltött év kemény munkájával. A végeredmény olyan tudat, mely a legjobb esetben éles és pontos fogalmakkal képes közlekedni a világban. A körülötte lévő tárgyak és dolgok természetével tisztában van, megtanulta, hogy az ajtón ki lehet menni, az ablakon nem, ezt tárgyi tudatnak lehet nevezni. Ebben a tudatban, amelyről az előbb beszéltem, a dolgok természetesnek tűnnek. Értelmes, egyetemet végzett ember nem kérdez olyasmit, hogy mit jelent a tér. Megtanulta a geometriát. Ezzel kész. Az ilyen ember azt se kérdi, mi az idő. Tudja, hogy a karján van egy kvarcóra, megnézi és tudja, hogy ideje befejezni az előadást. Nem kérdezi meg, mi a fény vagy a hang. Ezzel szemben tapasztalhatjuk, hogy fel lehet tenni ilyen kérdéseket, és valójában nem könnyű felelni rájuk.

Ha elérkezünk a kérdésfeltevés zónájába, elhagyjuk azt a biztosnak tűnő világot, amelyben élünk. Ebben a zónában nagyon sok ember mozgott már. Az egyikről írt Heidegger, Eckhart mester, a másik Aquinói Szent Tamás. Eckhart prédikációi a krakkói plébániatemplomban hangzottak el normális, hétköznapi emberek számára, mi pedig már egy kukkot sem értünk belőlük. Ha sok ilyen szöveget olvasunk, szerényebbek leszünk a saját képességeink megítélésben. Nem is biztos, hogy olyan biztonságos a világ, amelyben élünk. Ezért mondtam, hogy hét képzelgésről lesz most szó, hiszen a mi biztos világunkban minden egyértelmű. E világokban pedig a dolgoknak több értelmük van. Ezért nehéz itt mozogni vagy akár egyetlen fogalmat tökéletesen birtokolni.

Ha csak kicsit is elrugaszkodunk a tárgyi világtól, amelyben élünk és megkísérlünk egy olyan fogalomcsoportot megragadni, amely nem a mai tudatunk tartalma, akkor felértünk az első olyan garádicsra, amely garádics legszebb reményeink szerint fölfelé vezet. Dante hét bugyorról beszél. Képzeljük el ezt a hét bugyrot felfelé vezető lépcsőként. Mert jelenleg legalul vagyunk. E garádicson az észleletek nem fogalmi tartalmúak. Meglepődve láthatjuk, hogy ez a világ a képek világa, ügycellenül és képességeimnek megfelelően 7 képpel vezettem be az előadást, ha még emlékeznek rá.

Nagyon nehéz megtartani ezeket a képeket. A vizuális benyomásnak ugyanis első lépésben nincs értelme, és mindnyájan értelmileg vagyunk a végéskig kiképezve.

A következő garádics, ha ezeknek a képeknek a neve megjelenik. Meg lehet fejteni az értelmét, bár ez ostobaság, nem jó a kifejezés; mert az értelem a tárgyakra vonatkozik, de kénytelen vagyok így beszélni, mert a nyelvünk is a tárgyi világra vonatkozik. Visszakanyarodom az első, tárgyi-nak nevezett tudathoz, hogy világossá tegyem, hogy ezt a világot, a tárgyi tudat világát a mindennapi szinten mi abszolút értelemben valóságnak tartjuk.

A következő lépcsőfok ugyanis az, amikor ezt a képvilágot és a képek neveit, ezt a kicsit bizonytalan képzetalkotási területet – amikor kiderül, hogy az képekből áll, amelyeknek nevük is van – ugyanolyan valóságnak észlelem, mint a tárgyi világot.

Még három garádics. Az egyik, amikor megjelenik egy felismerés (önmagunk ismeretéről, önmagunkra eszmélésről van szó), felismerjük, hogy az emberi lény kicsinyített mása a nagyvilágnak. Görög eredetű szavakkal mikro- és makrokozmosznak nevezik ezt a két világot. Ezen a szinten csak a

kettőnek az összefüggését észlelem.

Az utolsó előtti garádicson a mikro- és makrokozmosz azonosságát élem át. Észlelem, hogy a két terület azonos szubsztanciák, azonos tartalmak halmaza, strukturálisan is azonosak, s ezen tartalmak jellege erőként észlelhető.

A legutolsó: a képek, összefüggések, jelentések, erők összeségének, egységének képzete, s az ezek fölötti uralom. Ennek a fokozatnak a régies megnevezése: *a király*. Ha ezt tekintetbe vesszük, az Ady verséből vett idézet már egészen másként hangzik, valami nagyon fontosat közöl.

Nem vitás, hogy ez a jelenlét ideje, amiről Heidegger beszélt. Ezen a ponton ismereteim szerint megszűnik a világ és az én kettőssége. Én ezt csak elképzelni tudom, de tessék végiggondolni, mi történik, ha magamat azonosnak észlelem a környezetemmel. Én vagyok a ló, a kecske, a virág. Ha lehajlok egy-egy virágért, hogy leszakítsam, mit is csinállok? Elég nehéz elgondolni, hogyan tudnám saját magamat felfalni, metélni, pusztítani. Ez a tudat egészen biztosan megváltoztatja a világhoz való viszonyomat, már ez a kifejezés is paradox.

Ez a tudatfok, a király foka, elérhető. Ez a szabadság pillanata. Pál apostol kifejezésével *nem én, hanem Krisztus énbennem*. Vagy egy másik idézet tőle: *Az Úr lelke legyen veletek, mert az Úr bizony lélek és ahol az Úrnak lelke van, ott a szabadság*.

Jó messzire elkanyarodtunk a kezdettől – látszólag a probléma közepétől is. Azt mondtam, hogy a kor, amiben élünk, az emberi szabadság kora. Ezt próbáltam meg körüljárni, ahogyan csak tudtam.

Befejezésképpen ismét egy költőhöz fordulok:

József Attila: A hetedik

*E világon ha úsz tanyát,
hét-szer szüjön meg az anyád!
Egyszer szüjön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép bízásban,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer dicsőnk közt az ölben.
Fölsír a hal, de mire mégy?
A hetedik te magad légy!*

*Szerető után ha járnál,
hét legyen, ki lány után jár.
Egy, ki szívet ad szaváért,
egy, ki megfizet magáért,
egy, ki a merengőt adja,
egy, ki a szoknyát kutatja,
egy, ki tudja, hol a kápocs,
egy, ki kendőcskére tapos, –
dongriák körül, mint húst a légy!
A hetedik te magad légy!*

*Ellenség ha előlbe áll,
hét legyen, ki előlál.
Egy, ki kezdi szabad napját,
egy, ki végi szolgálatait,
egy, ki népet ingyen oktat,
egy, ki úszni vízbe dobtak,
egy, ki magva ardáségnak
egy, ki őse bőgve védeu,
csellet, gáncsal mind nem elég. –
A hetedik te magad légy!*

*Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor születték, aludt,
egy, ki eget mér és bölint,
egy, ki a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncolt élve.
Kettő víz és tudós négy, –
A hetedik te magad légy!*

*S ha mindez volt, ahogy írva,
hét emberként szállj a sirba.
Egy, ki tejes kebel ringat,
egy, ki kemény mell után kap,
egy, ki ebet üres edényt,
egy, ki győzni segít szegényt,
egy, ki dolgozik bomolva,
egy, aki csak néz a Holdra:
Világ sírköve alatt mégy!
A hetedik te magad légy!*